

27-09-91

ID 1534

C-2

2.110519139003

LIEMPDE
gemeente Liempde

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

LIEMPDE gemeente Liempde

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Liempde als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 185) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

April 1988.

Inleiding

Het dorp Liempde is gelegen in het landelijke gebied tussen de steden-driehoek 's-Hertogenbosch – Eindhoven – Tilburg.

Tot voor enkele eeuwen bestond het dorpsgebied van Liempde uit een zestal verspreid liggende buurtschappen. Liempde zelf is pas ontstaan na de vestiging van een kerk en later een raadhuis op vrij korte afstand van elkaar midden in het dorpsgebied. Het raadhuis was gesitueerd aan een kruising van wegen. Op één van de hoekpunten werd een voor Brabant karakteristieke driehoekige pleinruimte gecreëerd, de plaatse, waaromheen boerderijen waren gelegen. De nabij de kerk en het raadhuis ontstane agrarische buurtschappen zijn de afgelopen anderhalve eeuw tengevolge van geleidelijke verdichting van de bebouwing aaneengesloten. In de huidige ruimtelijke opbouw is het ontstaan van Liempde uit beide buurtschappen nog goed herkenbaar.

De historisch bepaalde dorpsstructuur, in samenhang met de kwaliteiten van het deels karakteristieke bebouwingsbeeld, vormen de grond voor aanwijzing van Liempde als beschermd dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Algemeen

Het geologische karakter van de Brabantse zandgronden wordt bepaald door de Centrale Slenk, een brede verzakking tussen de breuklijnen Roermond – Oss – Alkmaar en Sittard – Leiden.

Deze slenk, waarvan de ondergrond is opgebouwd uit rivierafzettingen van de Maas en Rijn, is bedekt met dekzand dat in de laatste ijstijden door de wind is afgezet. In de Centrale Slenk zijn deze dekzanden neergelegd in enkele langgerekte ruggen die een zuidwest-noordoost oriëntatie hebben. Dit patroon van zandruggen wordt doorsneden door enkele beekstelsels die in de richting van 's-Hertogenbosch afwateren.

Veel van de huidige Brabantse zandnederzettingen zijn in de Frankische periode (vanaf circa 650 na Christus) als bosontginningen ontstaan. De basis voor deze nederzettingen vormde een agrarisch systeem dat gekenmerkt werd door een gemengde bedrijfsvoering. Daarvoor was het noodzakelijk te beschikken over in de overgangszone van lage naar hoge gronden gelegen akkerland, over in de beekdalen gelegen weide- en hooilanden (beemden) en over woeste gronden (gemeeynten), meestal in de vorm van heide. De nederzetting zelf, akkerdorp genaamd, bestond meestal uit enkele hoeven die rondom een min of meer driehoekige ruimte, de plaatse,

waren gelegen. De plaatse diende onder meer als overnachtingsplaats voor het vee; op de met eiken beplante plaatse was dan ook in de regel een drenkpoel aanwezig.

Vanaf de plaatse liepen uitvalswegen naar de akkers, beemden en heidevelden. De boerderijen bestonden in de eerste ontginningsfase uit een huis, hof en aangelag (kleine bij de boerderij gelegen onregelmatige blokvormige percelen), die samen de boerderijkavel vormden. In een volgende fase breidde men het akkerdorp uit met grotere nabij de boerderijkavel gelegen percelen, die eveneens een min of meer rechthoekige vorm hadden. Later, omstreeks de 13de eeuw, werd gezamenlijk een groot stuk voor de akkerbouw geschikt stuk grond ontgonnen, dat veelal wat verder van het dorp op een dekzandduin was gelegen en dat was omgeven door een houtwal ter bescherming tegen stuifzand en vee. Door bemesting met een mengsel van heideplaggen en koeien- of schapenmest kwamen de akkers allengs hoger te liggen.

In de Middeleeuwen ontstonden behalve het akkerdorp ook andere nederzettingen. Zo kwamen ook kampongginningen voor: kleine, individuele bosontginningen, bestaande uit een boerderij en een kleine omwalde akker (de zogenaamde kamp of bogt).

Een andere vorm van individuele ontginningen zijn de zogenaamde 'Einzelhöfe': grote boerderijen met veel grond, die op initiatief van adel of kloosters werden gesticht, vaak ver van de bestaande kernen verwijderd.

In de 15de eeuw komt aan de ontginningen een einde. De meeste daarvoor geschikte bosgrond is ontgonnen of door te intensief gebruik tot heide gedegeneerd. Het dan aanwezige nederzettingenpatroon zal tot ver in de 19de eeuw in hoofdzaak gehandhaafd blijven. Wel treedt er uitbreiding en verdichting van bestaande nederzettingen op. Verdichting is vooral het gevolg van de slechte economische situatie, waardoor grotere bedrijven worden opgesplitst in kleinere keuterijen om minder belasting te hoeven betalen.

Een belangwekkende ontwikkeling doet zich op diverse plaatsen in Brabant voor nadat in de 17de eeuw de openbare uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst wordt verboden. Oogluikend (en tegen betaling) wordt toegestaan dat diensten worden gehouden in schuurkerken, die op een centrale plaats binnen de parochie zijn gelegen. Met name in de loop van de 19de eeuw is sprake van een duidelijk dorpsontwikkeling rondom

een op de plaats van de vroegere schuurkerk nieuw gebouwde neogotische kerk. Van deze ontwikkeling is Liempde een duidelijk voorbeeld.

De mate waarin in de loop der tijd door vestigingen en bedrijfssplitsingen uitbreiding heeft plaatsgevonden, is sterk bepalend geweest voor de 'compactheid' van de nederzetting: naast nederzettingen met een zekere komvorming rondom de plaatse, komen ook nederzettingen met een meer gespreide bebouwing voor.

De economische opleving in de 19de eeuw brengt een verdere ontginning van de heidegronden met zich mee, een proces dat later nog wordt versneld als met de introductie van kunstmest heidegrond voor de mestproductie minder belangrijk wordt. Als gevolg van deze ontwikkelingen ontstaan in de 19de eeuw landarbeidersgehuchten in de nabijheid van de nieuwe heide-ontginningen.

Het 19de-eeuwse agrarische landschap wordt gekenmerkt door een afwisseling van elementen met een open en elementen met een besloten karakter. Met name gebiedsdelen waar veel kleine akkers voorkomen, worden gekenmerkt door hun beslotenheid, ten gevolge van de vele houtwallen die de akkertjes omringen. Ook het betrekkelijk grote aantal kleine dorpen en gehuchten draagt bij tot een kleinschalig en besloten landschap.

In de 20ste eeuw zijn de meeste houtwallen als gevolg van een proces van schaalvergroting verdwenen. De overgang in de bedrijfsvoering van het gemengde bedrijf naar de veeteelt heeft geleid tot een meer eenvormig landschap. Typerend voor de periode na de Tweede Wereldoorlog is de aanzienlijke toename van het bebouwde oppervlak van veel nederzettingen; in veel gevallen herinnert nog slechts de driehoekige plaatse aan de oorspronkelijke dorpsomvang. De groei van de dorpen gaat gepaard met functieveranderingen; het agrarische aspect raakt sterk op de achtergrond ten faveure van de (winkel)voorzieningen en de woonfunctie. De schaalvergroting in de landbouw leidt de laatste decennia tot een sterke teruggang van het aantal boerenbedrijven.

Veel boerderijen worden ingericht als woonboerderij.

Liempde

De kennis omtrent de oudste geschiedenis van de middeleeuwse nederzettingen in Noord-Brabant is nog zeer fragmentarisch.

Dit geldt zeker ook voor de nederzettingen die zich binnen het dorpsgebied van Liempde hebben ontwikkeld.

In de periode tussen 900 en 1200 na Christus lag binnen het dorpsgebied mogelijk een viertal 'heregoederen'. Omstreeks het begin van de 13de eeuw hebben zich nabij deze goederen enkele buurtschappen ontwikkeld: Vrilkhoven, Hezelaar, Casteren en Den Berg. Elke nederzetting bezat eigen – al dan niet aaneengesloten – akkers, weidegronden en woeste grond (heide en broekland). In de literatuur wordt Hezelaar een akkerdorp (beekdalontginning) en Vrilkhoven een kampen- of bogtenontginning genoemd. Belangrijk voor Casteren en Den Berg is dat zij reeds in de 14de eeuw respectievelijk een watermolen en een kapel bezaten.

Hoewel ook in de Middeleeuwen ontstaan, zijn de buurtschappen Loo-eind en Koestraat van een jongere datum; ook hun namen wijzen daarop. Het gehucht Den Berg was aanvankelijk veel dichterbij de St.-Janskapel gelegen en vormde, ook dankzij de centrale ligging, als het ware het kerngehucht. De naam Liempde wordt weliswaar reeds in de late Middeleeuwen vermeld, maar heeft dan nog niet zozeer betrekking op een bepaalde bewoningskern als wel op het totale dorpsgebied als leengoed van de hertog van Brabant.

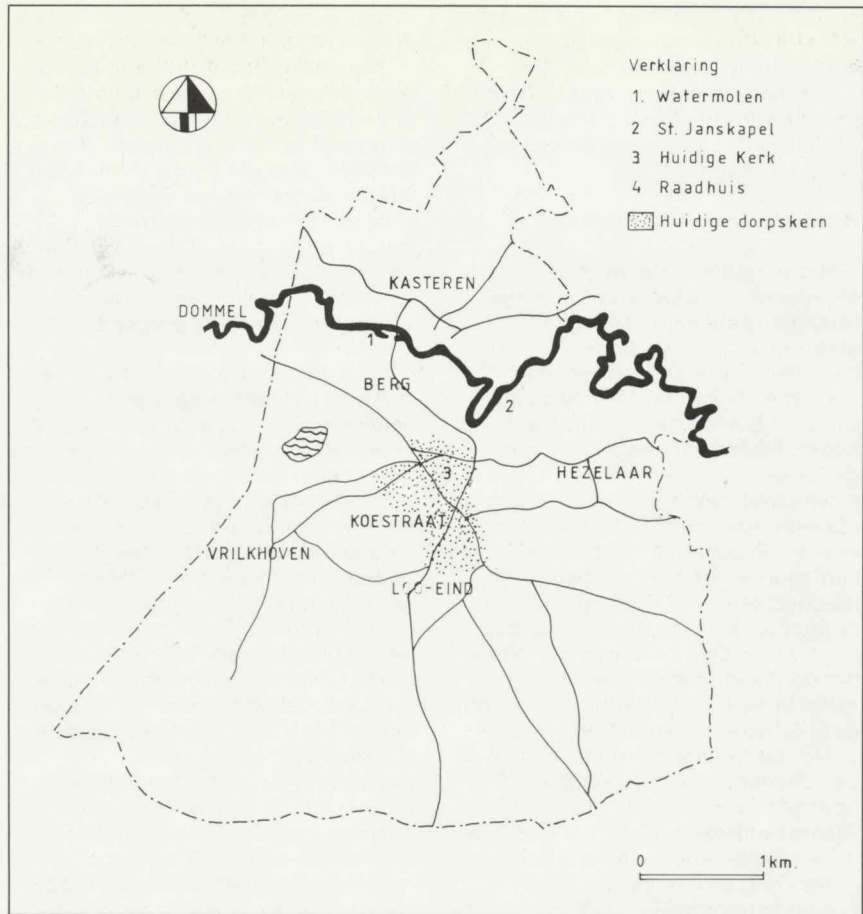
Een voorstelling van de dichtheid van bewoning kan men zich vormen dankzij een telling uit 1438: de zes buurtschappen telden circa 135 haardsteden (huizen), hetgeen neerkomt op ongeveer zevenhonderd inwoners.

In de periode na de Middeleeuwen heeft Liempde, net als de rest van Brabant, bij voortdurende lijden van oorlogsgeweld en hoge belastingen, samenhangend met de politieke instabiliteit. In deze periode, de 16de en 17de eeuw, worden veel boerenbedrijven gesplitst in kleine keuterijen.

Een voor de dorpsontwikkeling van Liempde verstrekkende gebeurtenis is de uitvaardiging van het verbod op de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst in 1648. Dit verbod heeft de sluiting van de St.-Janskapel tot gevolg.

Een centraal in het dorpsgebied gelegen schuur wordt later gebruikt als kerkruimte. Ter plekke ontwikkelt zich een kleine bewoningskern, het Kerkeind. Als de St.-Janskapel in 1809 weer in katholieke handen komt, blijft de meer centraal gelegen schuurkerk in gebruik. De vervallen kapel wordt in 1827 afgebroken; de schuurkerk wordt vergroot en verfraaid.

In 1787 wordt een raadhuis gebouwd. Als lokatie kiest men niet één van de bestaande kernen (bijvoorbeeld het Kerkeind), maar het open veld nabij een schutskooi, waar

enige zandwegen elkaar kruisen. Een driehoekige ruimte die door deze wegen wordt gevormd richt men in als dorpsplein en kan gezien worden als een relatief recent voorbeeld van een plaatse. Met de vestiging van de kerk en het raadhuis op relatief korte afstand van elkaar is de basis gelegd van het huidige dorp Liempde.

De beperkte opbrengst van de landbouwgrond en de geringe omvang van veel bedrijfjes maakt het noodzakelijk (bij)verdiensten buiten de landbouw te zoeken. Omstreeks het begin van de 19de eeuw komt daardoor in Midden-Brabant de klompenmakerij tot ontwikkeling. Al spoedig leggen velen in Liempde zich toe op de klompenmakerij. In de loop van de 19de eeuw ontstaat hieruit een kleine industrie. In 1890 zijn zelfs meer dan 200 personen als klompenmaker werkzaam.

Voor het benodigde hout worden veel populieren aangeplant op erven, langs wegen en op perceelsgrenzen.

De eerste kaart waarop de situering van de bebouwing gedetailleerd is weergegeven, is het kadastrale minuutplan van circa 1830 (fotobijlage, afb. 1 en 2). Opvallend is het grillig vertakte wegenpatroon dat zich in beide gebiedjes kenmerkt door vele elkaar kruisende wegen en paden. Typisch is daarnaast het bebouwingspatroon dat weliswaar een verdichting van de bebouwing

nabij het raadhuis en de kerk laat zien, maar dat verder wordt gekenmerkt door de tamelijk verspreide ligging van panden langs één van de vele uitvalswegen of dwarspaden (zie ook fotobijlage, afb. 4, die een totaalbeeld geeft van het wegen- en bebouwingspatroon).

In 1864 gaat een groot deel van het Kerkeind in vlammen op.

In plaats van de schuurkerk wordt iets zuidelijker de huidige forse neogotische kerk gebouwd, waaraan een kwart eeuw later de toren wordt gebouwd. Veel boerderijen zijn na deze brand herbouwd als langgevelboerderij. Ook elders in de gemeente verrijzen in de tweede helft van de 19de eeuw veel boerderijen van dit type.

In de loop van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw heeft de bebouwing zich vooral in het gebied nabij het raadhuis verder uitgebreid met overwegend agrarische bebouwing.

De kerkbuurt en de raadhuisbuurt zijn daardoor geleidelijk aaneengegroeid. De overige buurtschappen ondervinden in deze periode nauwelijks verdere uitbreiding.

Pas na de Tweede Wereldoorlog komt een aanzienlijke uitbreiding van de dorpsbebouwing tot stand. In de toenemende behoefte aan woonhuizen wordt aanvankelijk voorzien door

middel van verdichting langs bestaan- de wegen, later ook door aanleg van enkele nieuwbouwwijken. In het dorpscentrum concentreren zich de meeste winkels. Het agrarische karakter van Liempde is daardoor teruggedrongen.

Huidig ruimtelijk karakter

Het dorp Liempde heeft de afgelopen anderhalve eeuw in zijn totaliteit grote veranderingen ondergaan. Deze veranderingen betreffen vooral de aanzienlijke toename van het bebouwde oppervlak, dat binnen het historische hoofdpatroon van wegen tot stand is gekomen.

Ondanks deze groei en de daarmee samenhangende functionele ontwikkeling van Liempde hebben de kerkbuurt en de buurt nabij het raadhuis nog veel van hun historisch-ruimtelijke karakteristiek behouden.

De te beschermen waarden binnen het dorp zijn primair gelegen in de historische dorpsstructuur en het ten dele karakteristieke bebouwingsbeeld. De huidige ruimtelijke opbouw van Liempde wordt sterk bepaald door het overwegend radiale patroon van op het Raadhuisplein georiënteerde wegen en door een vrij losse groepering van de bebouwing. Enkele in noordelijke richting lopende radialen worden doorsneden door het wegenstelsel dat op de kerk is georiënteerd.

Het Raadhuisplein vormt het centrum van het huidige dorp. Op het Raadhuisplein mondt een fors aantal wegen uit, waardoor een aanzienlijk aantal hoeksituaties en enkele min of meer pleinachtige, in elkaar overlopende, open ruimtes zijn ontstaan.

Een belangrijk deel van het Raadhuisplein wordt in beslag genomen door de driehoekige open ruimte, de plaatse, welke bestaat uit een met hoge bomen omzoomd grasveld. Het Raadhuis zelf heeft behalve door zijn grotere bouwvolume ook door zijn enigszins 'voortgeschoven' positie op één van de hoekpunten een sterke ruimtelijke werking. Aan weerszijden zet de pleinruimte zich voor in een wat kleinere open ruimte. Het samenkomen van de vele wegen op het Raadhuisplein heeft een relatief groot oppervlak straatruimte tot gevolg; door middel van het toepassen van verschillende soorten bestrating en het aanplanten van bomen is een zekere geleiding van deze ruimte tot stand gekomen.

Het Raadhuisplein wordt groten- deels begrensd door losstaande panden met één bouwlaag en een kap. Recente bebouwing is met de lange gevel direct aan de verharding gelegen. Enkele oudere boerderijen

aan de oostzijde van het plein wijken in hun lengterichting iets van de straatrichting, waardoor een min of meer driehoekig voorerf is ontstaan, al dan niet met traditionele erfbeplanting zoals lei- en fruitbomen. Het wegebeloop, de aard en inrichting van de plaatse en het deels nog historische bebouwingsbeeld (raadhuis, langgevelboerderijen en erfbeplanting) bepalen de visuele en structurele kwaliteiten van dit deel van het beschermde dorpsgezicht.

In de ruimtelijke opbouw van de kerkbuurt komt het agrarische element sterker naar voren dan in de raadhuisbuurt. Aan de noordzijde van de Kapelstraat liggen enkele boerderijen van het langgeveltype. De boerderijen worden door een erf van de straatruimte gescheiden; tussen de boerderijen zijn doorzichten mogelijk naar het aangrenzende cultuurlandschap, waar populierenlanen het beeld sterk bepalen. De combinatie van voornoemde elementen heeft geleid tot een ruimtelijke eenheid met een hoge beeldkwaliteit. Naar het oosten toe verdicht de bebouwing langs de Kapelstraat zich en ontstaat er een min of meer gesloten gevelwand van burgerwoningen, welke zich voortzet langs de noordzijde van het Tooseplein. Dit karakteristieke driehoekige pleintje is ontstaan op de plaats waar de Dorpsstraat aan de Kapelstraat aantakt. De directe omgeving van het Tooseplein vormde een kleinschalige, besloten dorpskern. De afbraak van enkele panden langs de zuidoostzijde ten behoeve van de nieuwbouw van kerk en pastorie in de vorige eeuw heeft de herkenbaarheid daarvan ter plekke verminderd. De bebouwing van de kerkbuurt, hoofdzakelijk laat-19de of vroeg-20ste-eeuwse panden, bestaat uit één bouwlaag met een kap, die in vrijwel alle gevallen is gedekt met donkere pannen en die in enkele gevallen is voorzien van een wolfseind. Het agrarische karakter van de kerkbuurt wordt ook benadrukt door een open binnengebied, dat wordt doorsneden door enkele onverharde paden, het Oude Kerkpad en de Catterstraat. Dit binnengebied dat deels bestaat uit achtererven en er deels door wordt begrensd, kent een agrarische of half-agrarische bestemming.

Populieren langs de paden bepalen het beeld en geven het een transparante ruimtelijke geleiding en een tamelijk besloten karakter.

Goed passend binnen de historische ontwikkeling en de door populieren bepaalde ruimtelijke karakteristiek is de klompenfabriek, die in dit binnengebied is gelegen.

Begrenzing van het aangewezen gezicht

De omvang van het beschermde gezicht beperkt zich op grond van de nog aanwezige historisch-structurele en visueel-ruimtelijke kwaliteiten tot twee afzonderlijke, respectievelijk bij de kerk en het raadhuis gelegen, gebieden. De bebouwing die buiten beide delen van het beschermde gezicht is gelegen, is het resultaat van laat-19de-eeuwse en 20ste-eeuwse uitbreidingen, die geen ondersteuning vormen voor de historische karakteristiek van Liempde. Bij het bepalen van de omgrenzing van het beschermde gezicht is getracht deze, waar mogelijk, te laten samenvallen met aanwezige perceelsgrenzen. De exacte begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 185).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Buro Maas.

Bebouwing en landschap.
's-Gravenhage, 1979.

Heesters, W.

'De St.-Janskapel te Liempde'.
Brabants Heem 22 (1970) 117-123.

Heesters, W.

'Uit Liempd's verleden'. Heemschild
12 (1978) 2-9.

Steegh, A.

'Dorpen in Brabant'. in: J.C.T. van
Laarhoven (red.), gids bij de tentoon-
stelling 'Dorpen in Brabant',
's-Hertogenbosch, 1978.

2.110519139006

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch onderzoek:
Drs. J.J. de Haas, Breda.

Stedebouwkundig onderzoek:
Drs. A.L. Vernooij, Amsterdam.

Foto's:

Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn
(afb. 1, 2);

Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 3, 4);

Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaart en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP

Postbus 20014

2500 EA 's-Gravenhage.

Telefoon: 070-78 98 80.

Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 14700.

Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

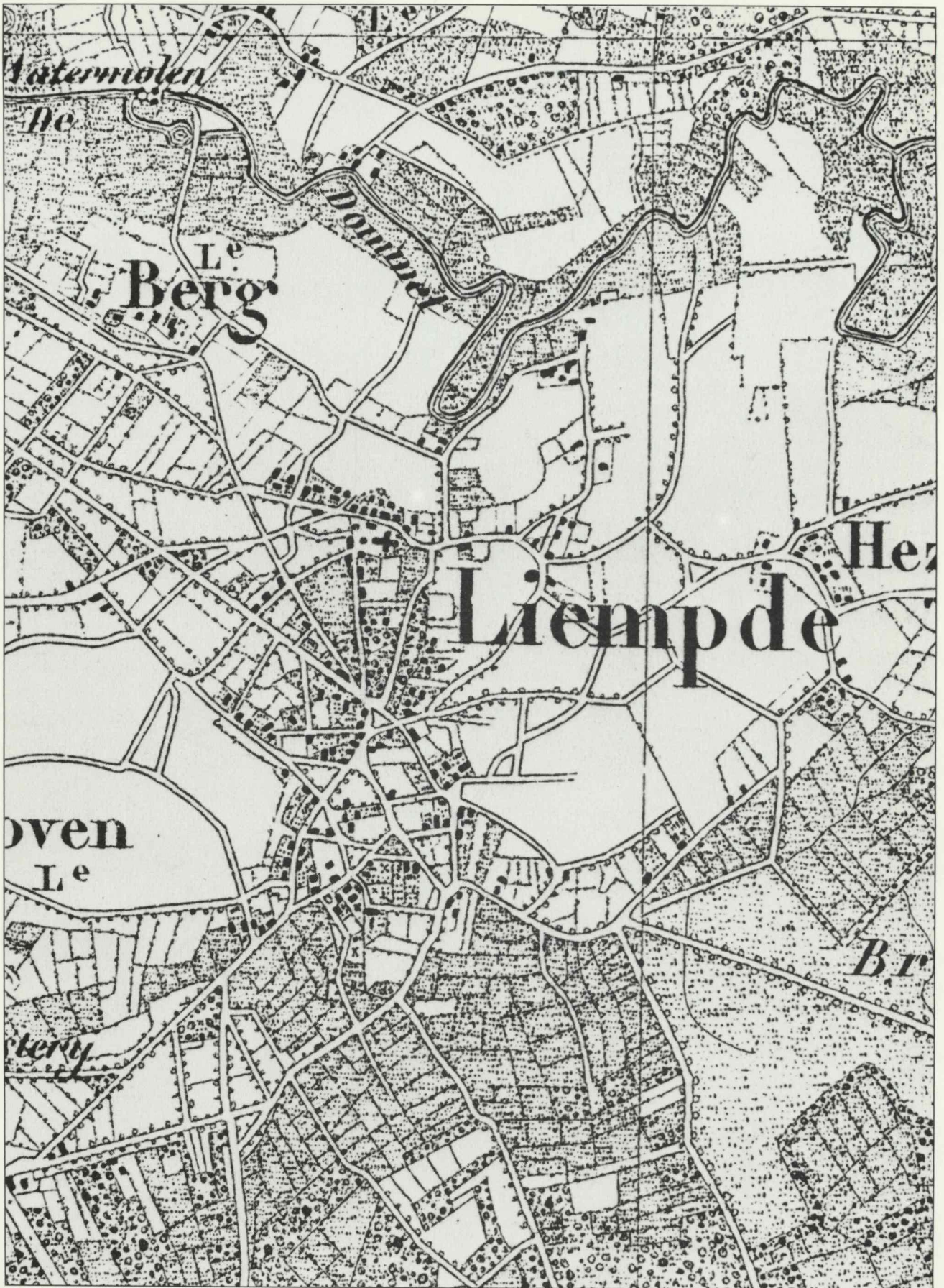
Afb. 1. Kadastraal Minuutplan gemeente Liempde, circa 1830, fragment kerkbuurt.

2.110519139007

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Liempde, circa 1830, fragment raadhuisbuurt.

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1853), blad 51, fragment.

